

UOT: 82-3.512.162

AYGÜN ORUCOVA

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİNDƏ ƏDƏBİ TƏNQİD

Azərbaycan və dünya ədəbiyyatına parlaq simalar bəxş etmiş Naxçıvan ədəbi mühiti əvvəlki illərdə olduğu kimi, Azərbaycan müstəqillik qazandığı illərdə də bədii ədəbiyyatın müxtəlif sahələrinin janr, mövzu-məzmun baxımından zənginləşməsində öz töhfələrini vermişdir. Müstəqillik dövrünün verdiyi imkanlar sayəsində Naxçıvanda ədəbi tənqid sahəsi də bədii ədəbiyyatdan tələblərini millilik, vətənpərvərlik, bəşərlik və ictimai məzmunlar və ən əsası da bədiiyin əsas şərtlərinin qorunması üzərində qurmuşdur. Bu dövrdə tanınmış ədəbiyyatşünas, dilşünas alimlərin, ədib, publisist və jurnalistlərin yaradıcılığında müasir ədəbi prosesə münasibət, tərif və tənqid bildirən məqalə, reseenziya, kitab və monoqrafiyalara rast gəlirik.

Açar sözlər: *reseenziya, ədəbi tənqid, janr, tənqidçi, bədii.*

Ədəbi tənqid ədəbiyyatşünaslığın əsas sahələrindən biridir, ədəbi prosesin, bədii əsərlərin izahına, təhlilinə, qiymətləndirilməsinə, həmçinin yaradıcılıq prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsinə və təsdiqinə həsr edilən ədəbi-elmi yaradıcılıq növüdür. Ədəbi tənqidin vəzifəsi müasir ədəbi prosesi, yeni yaradılan əsərləri, habelə keçmiş irsi müasir ictimai və ədəbi-estetik tələblər baxımından dəyərləndirməkdir. Ədəbi tənqid öz obyektivliyi, prinsipliliyi, tələbkarlığı ilə əslində bədii ədəbiyyatın inkişafına xidmət etməlidir, bədii əsərlərin məziyyətləri ilə yanaşı əsərin bədii baxımdan, dil-üslub, ictimai məzmun, janrın tələblərini ödəyə bilmək və s. baxımdan mövcud olan nöqsanlarını da göstərməlidir. Öhdəsinə çoxistiqamətli mürəkkəb vəzifə düşən ədəbi tənqidin əhatə dairəsi çox genişdir: ədəbiyyat hadisələrinə qiymət vermək, ədəbi mühiti izləməklə onun uğurlu və zəif tərəflərini işıqlandırmaq, yaranan bədii nümunələrin vaxtında, özü də obyektiv təhlilini aparmaq, milli söz sənətimizdə gedən mürəkkəb prosesləri dünya estetik-intellektual fikir kontekstində dəyərləndirmək, klassik irslə bağlı qələmə alınan yeni əsərlərin oxşar, eləcə də fərqli tərəflərini müəyyənləşdirmək, kulturoloji duruma aydınlıq gətirmək, kreativ mühitin elmi-filoloji çərçivələrini müəyyənləşdirmək, ənənələri yaşatmaqdan ötrü müəlliflərlə oxucular arasında ikitərəfli əlaqələri yaradıb möhkəmləndirmək, ədəbi-mədəni ictimaiyyəti mədəniyyətin çağdaş durumu ilə müntəzəm, sistemli tanış etmək, zamanın tələblərinə uyğun estetik dəyərləri formalaşdırmaq və s. Ədəbi tənqid söz sənətinin “hakim”i rolunda çıxış etməlidir. Hər bir filoloji-elmi sahə kimi ədəbi tənqidin də müxtəlif janrları, formaları, çalarları mövcuddur: reseenziya, hər hansı bir əsər haqqında tənqidi material, icmal, problematik məqalə, çağdaş ədəbi proses barədə monoqrafiya, esse, ön söz, qəzet məqaləsi, ədəbi portret, polemik replika, ədəbi söhbət, müsahibə, biblioqrafik qeydlər və s. Tənqidçi yaranmaqda olan ədəbiyyatın dəyərini müəyyən edir, ayrı-ayrı ədəbi-bədii nümunələrə, yazıçıların yaradıcılığına qiymət verir, ümumiləşdirmələr aparır, müasir ədəbi prosesin dərk edilməsində oxucuya kömək edir. Ədəbiyyat tarixçisindən və nəzəriyyəçisindən fərqli olaraq, tənqidçi elmlə yaradıcılıq təcrübəsini əlaqələndirir, yazıçı ilə oxucu arasında anlaşma, ünsiyyət yaradır.

XX əsrin son onilliyində əldə edilmiş müstəqillik birdən-birə Naxçıvanda ədəbi tənqiddə istiqamət vermədi. Çünki bundan əvvəlki illərdən də burada fəaliyyət göstərən ədəbiyyatşünas alimlərin elmi tədqiqat üçün müəyyənləşdirdikləri mövzularda milli düşüncə, milli tarixi keçmiş ağırlıqlı mövzular xüsusilə seçilirdi. Müstəqillik dövrü Naxçıvan ədəbi mühitində

ədəbi tənqid sahəsi ədəbiyyatşünaslığın bir qolu kimi dövrün tanınmış ədəbiyyatşünasları, ədib və publisistləri tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Sovet dövründə fəaliyyət göstərən naxçıvanlı ədəbiyyatşünas alimlərin – akademik Məmməd Cəfər Cəfərov, akademik Məmməd Hüseyin Təhmasib, professor Abbas Zamanov, professor Əziz Şərif və digərlərinin hər birinin tədqiqat işləri birbaşa xalqın ya tarixi keçmişi ilə bağlı mövzuların araşdırılmasından ibarətdir, ya da xalqın milli şüurunun oyanmasında ciddi rol oynayan ziyalıların ədəbi irsinin öyrənilməsinə həsr olunmuş əhəmiyyətli monoqrafik araşdırmalardır. Lakin onlardan bəzilərinin həyatlarının son illərində qələmə aldıkları ədəbi tənqidi xarakterli tədqiqatları da maraqlıdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi Abbas Zamanovun “Bu dünyadan Rəsul Rza gəlib keçdi” kitabına görkəmli ədəbiyyatşünas alim, AMEA-nın müxbir üzvü Abbas Zamanovun müxtəlif illərdə ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində xalq şairi Rəsul Rzaya və Nigar Rəfibəyliyə həsr etdiyi xatirələri və məqalələri daxil edilmişdir. “Cənubdan səslər” kitabında Azərbaycan elminin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafında öz fədakar əməyi ilə əvəzsiz rol oynamış Abbas Zamanovun müxtəlif illərdə yazdığı elmi, tənqidi məqalələri, o cümlədən müstəqillik illərində Sabit Rəhman haqqında yazdığı “Son görüş və yaxud baş tutmayan yubiley” məqaləsi diqqətli cəlb edir. Abbas müəllim Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinin direktoru olan zaman, daha dəqiq desək 1970-ci ildə istedadlı dramaturq Sabit Rəhmanın 60 illik yubiley tədbirinin keçirilməsinə hazırlıqlardan, Nizami adına Ədəbiyyat muzeyində təşkil olunan tədbirdən, dövrün tanınmış ədəbiyyatşünasları tərəfindən müəllifin yaradıcılığının çox yüksək qiymətləndirilməsi və özünün təvazökarcasına danışığında bəhs olunur. Həm də böyük təəssüf hissilə qeyd olunur ki, bu görüş Sabit Rəhmanla son görüş olmuş və yubiley tədbirinin baş tutmasına ömür vəfa etməmişdir. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Fərqanə Kazımovanın tərtib etdiyi bibliografiyada dəyərli alimin 1992-ci ildə nəşr olunmuş 2 ədəbi tənqidi və publisistik məqaləsinin adı yer almışdır. Bunlar “Xalq” qəzetinin 18 fevral sayında çap olunmuş “Bir kitabın taleyi, yaxud Vəli Məmmədovun Amerika səfəri” və yenə həmin qəzetin 25 aprel sayında işıq üzünə görmüş “Yaşıl yarpaqlar solmayıb” adlı yazılardır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, tənqidçi, ədəbiyyatşünas, nasir Məmməd Cəfərin də həyatı və fəaliyyətinin son iki ili müstəqillik dövrünə təsadüf etsə də, akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi, “milli ədəbi tənqiddə Məmməd Cəfər Cəfərovun əsərləri özünəməxsusluğu ilə seçilir. Onun ədəbi tənqidində ədəbiyyat nəzəriyyəsi ilə vəhdət ön mövqedə dayanır. Buna görədir ki, Məmməd Cəfər Cəfərovun ədəbi tənqidi məqalələri konkret bir əsərin, nasir və şairin, ədəbi prosesin zahiri təqdimindən çox, dərkinə uğurla xidmət edir. Konkret bir sənətkarı, yaxud ayrılıqda götürülmüş bir bədii əsəri ədəbi-tarixi materiallar vasitəsilə dərinlən başa düşməkdə çətinlik çəkənlər Məmməd Cəfər Cəfərovun sadə dildə yazılmış yığcam elmi əsərləri vasitəsilə asanlıqla dərk etmək imkanı qazana bilirlər” [3, s. 55-56].

Sırf müasir ədəbi prosesin tənqidindən danışarkən isə ilk növbədə dövrün məşhur ədəbiyyatşünaslarının, ayrı-ayrı ədib, publisist və ya jurnalistlərin elmi məqalə, kitab və ya monoqrafiya və publisistik məqalələrini, resenziya və rəylərini tədqiqata cəlb etməliyik. Akademik İsa Həbibbəyli də Naxçıvanda ədəbi tənqidi təmsil edən qüvvələrdən danışarkən yazmışdır: “Əvvəla, ədəbiyyatşünasların, demək olar ki, hamısı həm də ədəbi tənqidlə məşğuldur. Bundan başqa, Naxçıvanda daha çox ədəbi tənqidlə məşğul olan Əbülfəz Əzimlinin, Seyfəddin Eyvazovun, Ramiz Qasımovun da adlarını çəkmək mümkündür” [5, s. 527].

Akademikin “Ədəbi tarixi yaddaş və müasirlik” kitabının “Çağdaş ədəbiyyat” bölməsi müasir bədii prosesin tənqidini, “Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq” bölməsi isə Naxçıvan və Azərbaycan ədəbiyyatşünas və ədəbi tənqidçilərinin həyat yolu və zəngin fəaliyyətlərini əks etdirən dəyərli məqalələrdir. “Çağdaş ədəbiyyat” bölməsində Xalq şairləri Məmməd Araz, Vaqif Səmədoğlu, Sabir Rüstəmxanlı, Zəlimxan Yaqub, Xalq yazıçıları Elçin, Hüseyn İbrahimov, Anar yaradıcılıqlarının poetik özünəməxsusluqları, əsas məziyyətləri kompleks yanaşma tərzilə tədqiq olunmuşdur. Bu yazılarda konkret ədəbi şəxsiyyətlərin bədii yaradıcılıqları ideya-məzmun, sənətkarlıq kontekstində təhlilə çəkilir. Həm Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə, həm də ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dərinlik bələd olan akademik müasir ədəbiyyatın poeziya və nəsr sahəsinin tanınmış simalarının əsərlərini müstəqillik dövrünün tələbləri baxımından və müstəqilliyin verdiyi imkanlar daxilində saf-çürük etmişdir. “Nuhçıxandan Naxçıvana” kitabındakı Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovdan bəhs edən “Şəxsiyyətin və sənətin vəhdəti”, istedadlı şair Hüseyn Razi yaradıcılığına həsr olunmuş “Şeirimizin vətəndaşlıq qüruru”, Elman Həbib yaradıcılığından bəhs edən “Qısametrajlı ömrün filmi”, “Sənətdə Vaqiflik” (Vaqif Məmmədov haqqında), “Xanəli Kərimli şeirinin imkanları”, “Telman Ağrıdağın poetik portreti”, “İbrahim Yusifoğlunun poetik dünyası”, “Müasir bədii yanaşmaların işığında” (İlyas Fərəməzoğlu haqqında), “Şərunun poetik səsi” (“Şərun qönçələri” ədəbi birliyi haqqında), “Akif İmanlı: elmdə və ədəbiyyatda” və s. oçerklər də müasir ədəbi prosesin tənqidi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu məqalələrdə tədqiqat obyektlərinin bədii yaradıcılıqları şəxsiyyətləri, mühiti və müasirləri ilə vəhdətdə götürülmüş, bədii yaradıcılıqlarının bütün sahələri ədəbi və nəzəri baxımdan dəyərləndirilmişdir. Məsələn, “Xanəli Kərimli şeirinin imkanları” adlı məqaləsində onun bədii yaradıcılığının bütün sahələrini sistemli tədqiqata cəlb edir, yaradıcılığının hər bir janrına ideya-məzmun baxımından, bədiilik tələbləri baxımından münasibət ifadə olunur. Akademik İsa Həbibbəyli Xanəli Kərimli yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək yazmışdır: “Xanəli Kərimli yeni dövr Azərbaycan şeirində vətəndaşlıq lirikasının əsas yaradıcılarından biridir. Onun vətəndaşlıq lirikası sadəcə qələmə aldığı aktual mövzuları ilə deyil, daha çox bu bədii nümunələrdəki fikrin ifadə vasitəsilə yadda qalır. Xanəli Kərimlinin yaradıcılığında həssaslıq və vətəndaşlıq mövqeyi ön sırada dayanır. Həyata, insanlara həssas münasibətlər Xanəli Kərimlinin şeirlərində dərin lirizm gətirir” [5, s. 579]. Şair Vaqif Məmmədovun “Anadolu və Rumelidən əsintilər” kitabına “Bütövlüyün poeziyası” adlı ön sözündə “Azərbaycanda Balkan türk ədəbiyyatı antologiyasının hazırlanıb nəşr edilməsi çağımızın ən aktual, zəruri vəzifələrindən biri” [4, s. 3] olaraq dəyərləndirilmişdir. Akademikin “Səhnədə həyat nəfəsi”, “Yaradıcılıq işinə sədaqət” məqalələri Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi, şair-dramaturq Elman Həbibin “Hərənin öz işi” adlı kitabı və Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında uğurla tamaşaya qoyulmuş “Sahilsiz çaylar” pyesi haqqında resenziyadır.

Naxçıvan ədəbi mühitinin müxtəlif dövrlərinin, o cümlədən də müasir dövrünün araşdırılmasında çoxsaylı tədqiqat əsərləri ilə yadda qalan ədəbiyyatşünaslardan biri də professor Yavuz Axundludur. Alimin “Seçilmiş əsərləri”nin I cildində “Qədim diyarda ədəbi mühit” (1920-1980-ci illər) adlı irihəcmli məqaləsi, “Hüseyn Razinin sənət dünyası”, 1998-ci ilin ədəbi yekunlarına dair “Naxçıvanda ədəbi proses”, Rafiq Babayevin “Zühur” kitabı haqqında “Cavan nasirin uğurları”, şair, publisist Vaqif Məmmədovun həyat yolu və yaradıcılığının təhlilinə həsr olunmuş “Zirvələr sorağında”, “XX əsrdə Naxçıvanda ədəbi-mədəni mühit”, “Yazıçı Nağı Nağıyev haqqında söz”, “Ramiq Muxtarın “Seçilmiş əsərləri”, şair Muxtar

Qasımzadənin “Sənə sarı gələn səs” kitabı haqqında “Bu da bir nağıldı”, gənc şair Qafar Qəribin yaradıcılığında bəhs edən “Gənc şairin poetik duyğuları”, şairə Lütfiyyə Əsgərzadənin bədii yaradıcılığının dəyərləndirilməsinə həsr olunmuş “Tanımadığım şairin sənətinə baxış” və s. ədəbi-tənqidi məqalələri professor Yavuz Axundlunun ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyətinin ədəbi tənqid sahəsinin də davamlı və ardıcıl xarakter daşdığını və müraciət etdiyi şair və yazıçının yaradıcılığının hərtərəfli təhlilinə xidmət etdiyini ortaya qoyur. 1998-ci ilin ədəbi yekunlarına dair “Naxçıvanda ədəbi proses” müəllifin 1999-cu ilin fevralında Naxçıvan Yazıçılar Birliyində ötən ilin ədəbi yekunlarına dair məruzəsi əsasında yazılmışdır. Bu müzakirə ilk olduğundan ayrı-ayrı ədiblərin yaradıcılığında olan nöqsanlardan danışılmaması məqsəduyğun hesab edilmişdir: “Belə nöqsanlar vardır. Zəif misralar, sözcülük, özünü təkrar, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin bəsitliyi, poetik ifadənin dolğun olmaması və s. bu əsərlərin ümumi dəyərini azaldır” [1, s.186]. Sözü gedən ildə Naxçıvanda 30-dan artıq kitab nəşr olunduğunu vurğulayan müəllif Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun, Həsən Elsevərin, Elman Həbibin bir neçə kitabları, Vaqif Məmmədovun “Sədərkə şəhidləri”, İbrahim Yusifoğlunun “Bu dünya mənimlə yola getmədi”, Sahib Əsgərlinin “Ruhumda bəlkə”, Xanəli Kərimlinin “Ay işığında”, Vaqif Əsrarın “Dünya mənim dünyamdı” və “Ürəklərdə yerim var”, Zaur Vedilinin “Vedi həsrəti”, Qafar Qəribin “Gözlərsən məni”, Məmməd Tahirin “Vətən, məni qınama”, Zeyqəm Vüqarın “Öyrət məni ayrılığa”, Kəmaləddin Qədimin “Üzü qibləyə” və s. kitablardakı bədii nümunələri müasir dövrün tələbləri baxımından qiymətləndirmişdir. Professor Yavuz Axundlunun “Seçilmiş əsərləri”nin II cildində isə müstəqillik dövrünün tarixi romanlarına münasibət bildirilən “Azərbaycan tarixi romanı yeni mərhələdə” adlı V fəsilə yer alan “Tariximizin açılmamış səhifələri”. “Sənin ulu baban”, “Bəy İnal”, “Cavanşir”, “Cavanşirsiz məmləkət” romanları, Ə.Məmmədخانının “Babək” romanı, F.Kərimzadənin “Təbriz namusu” romanı, “Tarixi romanlarımızda Qarabağ mövzusu”. “Qoca qartalın ölümü”, “Xallı gürzə”, “Batmanqılınc”, “Gülüstandan öncə” romanları, Əzizə Cəfərzadənin son romanları, Bayram Bayramovun “Karvan yolu” romanı və “Azərbaycan tarixi romanı müstəqillik dövrünün ilk mərhələsində” adlı VI fəsil bədii nəsr nümunələrinin tənqidi dəyərləndirilməsi baxımından diqqəti cəlb edir. Qeyd edək ki, professor Yavuz Axundlunun Azərbaycan istiqlalının söz mücahidlərinə ithaf etdiyi “İstiqlal şairləri” kitabında isə görkəmli söz ustaları, Xalq şairləri X.R.Ulutürk, B.Vahabzadə və M.Arazın yaradıcılığında, söz incilərinin özünəməxsusluğundan söz açılır, sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən və istiqlal mübarizəsindəki rolundan bəhs olunur. “Seçilmiş əsərləri”nin III cildində də həmçinin bu üç “İstiqlal” ordenli şairimiz haqqında oçerklər verilmiş, eyni zamanda Xalq yazıçısı Anarın yaradıcılığını dəyərləndirən “Mübarizə bu gün də var”, “Ağ qoç, qara qoç” məqalələri yer almışdır. 2003-cü ildə Xalq yazıçısı Anarın “525-ci qəzet”də çap olunmuş nağıl üslubunda qələmə alınmış “Ağ qoç, qara qoç” povestinin birinci nağılının məzmununu ilə oxucu tanış edildikdən sonra ilk nağıl haqqında qənaətlərini irəli sürür: “Beləliklə, birinci nağılda Böyük Bakı, bütöv Azərbaycan və geniş Türk dünyasının tarixi, coğrafiyası, xalqın taleyi, fəlsəfi görüşləri, füsunkar gözəllikləri, möhtəşəm qalaları, qədim abidələri, maddi-mədəniyyət nümunələri ilə bağlı şəkildə romantik tərzdə qələmə alınmışdır. Xalqımızın görkəmli ictimai-dövlət və elm, mədəniyyət xadimləri, qəhrəmanlarının heç biri yaddan çıxmamış, onların xatirələri yad edilmişdir. Bu nağıl yığcam yaddaş-məlumat kitabı, kiçik ensiklopediyadır. Türk aləminin elə bir mühüm hadisəsi, cəhəti, xüsusiyyəti yoxdur ki, burada öz əksini tapmasın” [2, s. 309]. İkinci nağılda ölkədə vətəndaş müharibəsinin, parçalanma və qarşıdurmaların

yararmasının qarşısını ala biləcək qüvvə kimi ziyalı təbəqəsi müəyyən mənada günahlandırıl-
sa da, əslində milli barışıq və həmrəylik yaratmaq, professor Yavuz Axundlunun fikrincə, ilk
növbədə iqtidarın qarşısında duran ən mühüm vəzifədir.

Filologiya üzrə elmlər doktoru Fərman Xəlilovun Naxçıvanın ədəbi və elmi mühitinin
tədqiqinə həsr olunmuş “Hüseyn Razi yaradıcılığının dəyərləndirilməsi”, “Məmməd Araz
poeziyasının sehri” ədəbi-tənqidi məqalələri, “Ədəbiyyatşünaslığımıza yeni töhfə” (Prof.
Y.Axundlunun “Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər” monoqrafiyasına rəy)
“Molla Nəsrəddin” jurnalı və klassik irs” mövzusunda həsr olunan dissertasiya”, “Mirbağır
Mirheydərzadənin elmi fəaliyyəti”, “Hüseyn Razinin biblioqrafiyası haqqında bir neçə söz”,
“Cəlil Məmmədquluzadəyə aid yeni monoqrafiya”, “Əliqulu Qəmküsar haqqında qiymətli
monoqrafiya” (İ.Ağayevin “Əliqulu Qəmküsar” monoqrafiyası haqqında resenziya), “Eynəli
bəy Sultanovun “Hekayələr” kitabı”, “Ağrı janrı və onun poetikası”, “Bayrək Quşçuoğlunun
şeyrlərinin ideya-məzmun və bədii xüsusiyyətləri” və s. resenziyaları iki cilddən ibarət
“Naxçıvanın elmi, ədəbi və mədəni mühiti: tədqiqlər” kitablarında [8 a, b] toplanmışdır.
“Hüseyn Razi yaradıcılığının dəyərləndirilməsi” adlı məqalə istedadlı şairin yaradıcılığının
tədqiqinə həsr olunmuş ədəbi tənqidi və ədəbiyyatşünaslıq materiallarına tənqidi münasibət
və xeyli sayda dəqiqləşdirilmələrlə diqqəti cəlb edir. Hüseyn Razi yaradıcılığı haqqında
yazılmış resenziya və rəylərə, o cümlədən irihəcmli və kiçik elmi tədqiqatlara obyektiv tən-
qidçi münasibəti məqalədə ön plandadır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına və ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair dəyərli monoqrafiya-
ların müəllifi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor,
Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimi Hüseyn Həşimli ədəbi mühitə istiqamət
verən və müasir şairlərin yaradıcılığını qiymətləndirən məqalələr, resenziya və rəylər də
qələmə almışdır. Müstəqillik dövründə müdafiyyə təqdim olunan bir çox dissertasiyalara rəy
vermiş, dərc olunan bədii əsərlərin bir çoxunun elmi redaktorluğunu etmiş və əsərlərin
məziyyət və nöqsanlarından bəhs edən ön sözlər yazmışdır. “Ədəbi mühitin inkişafı üçün
Naxçıvanda hər cür şərait var”, Zaur Vedilinin sonetlər çələngi haqqında “Sonetlər çələngi”,
“Əbədî məhəbbət, ədəbi məharət”, Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi, şair-dramaturq
Elman Həbibin “Seçilmiş əsərləri”nin I cildinə yazdığı “Şairin vətəndaş mövqeyi” ön sözü,
“Avropa ədəbi janrları çağdaş ədəbiyyatımızda” [6], “Azərbaycan poeziyasında elegiya” [7]
və s. məqalələri müasir ədəbi prosesin ənənəvi və yeni janr, forma, ideya-məzmun və s.
baxımdan ən mükəmməl səviyyədə təhlil olunmasına yönəlmiş münasibətdir.

Tənqidçi, ədəbiyyatşünas-alim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Əzimli Əbülfəz
Tahir oğlunun respublika və yerli mətbuat orqanlarında, Bakı, Naxçıvan, Təbriz, Ankara,
Əskişəhər, Qars, Sivas, İzmir, İstanbul, Zonguldak, Çankırı, Alma-Ata və başqa şəhərlərdə
indiyədək 300-dən artıq elmi-tənqidi məqaləsi çap edilmişdir. Ədəbiyyat tarixi, ədəbiyyat-
şünaslıq, ədəbi tənqid, ədəbi proses, poetika, nəzəriyyə, dilçilik, folklor, təsəvvüf, ilahiyyat
sahələri üzrə tədqiqatlar aparan alim müxtəlif şeir kitablarına ön sözlər yazmış, onların
redaktoru olmuşdur. “Ədəbi izlər” (2005) adlı kitabında Fikrət Sadiq, Məstan Günər (Əliyev),
Hikmət Ziya, Tofiq Bayram, Musa Yaqub, Əkrəm Əylisli, Anar, Sabir Əhmədli, Əli Əmirli,
Eyvaz Borçalı, Sabir Rüstəmxanlı haqqında yazdığı elmi yazıları, məqalələri toplanmışdır.
“Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsinin elmi-metodoloji problemləri” silsilə
məqalələri Alma-Atada, İstanbulda, Naxçıvanda dərc edilmişdir. “Cəlil Məmmədquluzadə
yaradıcılığının poetikası” mövzusunda doktorluq dissertasiyası yazmışdır. “Yeni dövr tənqidi
və tənqid”, “Cəlil Məmmədquluzadə nəsrində təhkiyə poetikası”, “Ədəbi izlər”, “Sokrat

daymonizmi və Mirzə Cəlil realizmi”, “Folklor cilası: poetik hərəkət”, “Romantizmdən eposa: Tədqiqin Kamran Əliyev aydınlığı”, “Klasik Türk Edebiyatı: Ahmed Yesevi’nin Tasavvuf Eğitimi İlahi Aşk Telkini Üzere Kamil İnsan Aşılmaları” kitablarının, “Narahat şair, narahat şeirlər”, “Azərbaycan” jurnalı redaksiyasının sorğularına cavab olaraq yazdığı “Poeziya: dünənimiz, bugünümüz”, “Ağrıdan ucada dayanan şair” (X.Kərimlinin “Ay işığında” şeirlər kitabına ön söz), “Səs sehrinin söz hikməti, yaxud butasını axtaran aşiq” (E.Həbibin “Sevən ömrü” kitabına ön söz), “Ömrünü yaşayan şair” (Q.Qəribin “Gözümə döydüyüm şəkil” kitabına ön söz), “Hər yolçu öz mənzilinə can atar” (Allahverdi Aqilin “Mən bir qərib yolçuyam” kitabına ön söz), “Öz içində yaşayanların tənhalığı” (Şair Hüseyn Bağırın “Mən çiyimdən yerə qoydum dünyanı” adlı şeirlər kitabına ön söz), “Əsl sənətin yolu əbədiyyətdir” (Məmməd Araz haqqında), “Şeir - nəfəsalma kimidir” (M.Təmkinin “Yaz ətirli dünyam” kitabına ön söz), “Harda damcılar varsa” (İ.Yusifov haqqında), “İçimizdə boğulan səs” (Əli Daşqının “Bıçaq və sümük” kitabına ön söz), “Ulduzlar göy üzündə tənha deyil” (Lütfiyyə Əsgərzadənin “Bir dilim ay işığı” kitabına ön söz), “Hər gizləndə bir aşkar” (Əzizə Əhmədovanın “Sevgi nəğməkarı” kitabına ön söz), “Şəbnəmli şeir” (Şəbnəm Baharın “Şeirlər” kitabına ön söz), “Təzəliyi ruhunda yaşadan şair”, “Poeziyanın ruhu, ruhun poeziyası” (Firuzə Məmmədli haqqında), “Qəmi doğma olan şairin sözü də doğma olar”, “Sözün təzəliyi... varmı?”, “Səs sehrinin söz hikməti, yaxud butasını axtaran aşiq”, “Səssiz və səslə vicdanların qayğıları” (Səadət Qəmlinin “Vicdanın səsi” romanına ön söz), “Həsrətin dili laldır, qulağı – kar” (H.Eyvazlının “Ömür yarpaqları” kitabına ön söz), “Gecələr ulduzsuz olmaz” (Əzizə Əhmədova “Bu olmaq – olmamaqdır” kitabına ön söz), “Şair Vaqif Məmmədovun şeirlərində obrazlaşan tablolar və mənalar”, “İçimizdə boğulan səsin şairi”, “Araz sahilində buzlu düşüncələr” (Əli Daşqın haqqında), “Söz onun çarmıxıdır” (Şahin Seyidlinin “Şeir Buludları” şeirlər kitabına ön söz), “Sözün hikmət mehrinə sığınan şair” (Nurəddin İsmayılın “Cənnət Yuxusu” kitabına ön söz), “Çağdaş ədəbi proses üzərində düşüncələr”, “Söz zövqümüzü, duyğumuzu, düşüncəmizi ifadə etmək vasitəsidir”, “Sakit adam haqqında səssiz söz”, “İlhamsız yazılan şeirlər: Onlar poetik canlı ola bilərlərmi?”, “Şeir heç də söz quraşdırmaq deyil...”, “Poeziya klassik sənətdir”, “İlhamı naqis olanlar təzə şeri nə bilir?”, “İlk bəndi olmayan “başsız şeirlər”, “Şeir ruhun ehtiyacıdır, həvəs deyil”, “Kamil şeir elmilik sistemidir, yaxud bədii bölgüdən gələn qüsurlar” və s. ədəbi-tənqidi məqalələr ədəbi prosesin bədiilik, sənətkarlıq, ictimai məzmun, forma ilə məzmunun vəhdəti və s. mühüm cəhətləri nəzərə almasına doğru istiqamətlənmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının “Əməkdar müəllimi”, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı” kafedrasının dosenti Seyfəddin Eyvazov 2008-ci ildə “Xalq yazıçısı Elçinin dramaturgiyası” mövzusunda müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almışdır. “Xalq yazıçısı Elçinin dramaturgiyası”, “Şərur ədəbi birliyi”, “İnsanı yaşadan inamdır”, “Elçinin dramaturgiyası” kitab və monoqrafiyalarında, “Telli Tejkarın şair oğlu” (Vaqif Məmmədov haqqında), “Məmməd Araz qafiyəsinin semantik tutumu”, “İslam Səfərlinin dramaturgiyası”, “Mənəvi-əxlaqi problemlərin bədii əksi (Elçinin dramaturgiyası əsasında)”, “Çağdaş Azərbaycan dramaturgiyasında janr axtarışları”, “Firuz Mustafanın monopyesləri”, “İstedad və zəhmətin vəhdəti” (Akad. İ.Həbibbəyli haqqında), “Elçin dramaturgiyasında pyes-pitça”, “Elçin və şifahi xalq ədəbiyyatı”, “Müstəqillik dövründə Naxçıvanda dramaturgiyanın inkişaf istiqamətləri”, “Vahid Əziz – “İncə ruhlu lirik şair” və s. məqalə və tezislərində müasir dövr Azərbaycan və Naxçıvan ədəbi prosesinə obyektiv tənqidçi münasibətini ifadə etmişdir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, şair-dramaturq Həsənəli Eyvazlı “Həmid Arzulu yaradıcılığında tarixilik” adlı monoqrafiyasında ədibin “Əlincə qalası” və “Günahsız şikəstlər” əsərlərində tarixilik, sənətkarlıq nöqteyi-nəzərindən geniş araşdırmalar aparmış, çıxardığı nəticələri digər sənətkarların bu mövzuya həsr edilmiş əsərləri ilə müqayisə etmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Yazıçılar Birliyinin sədri, şair-dramaturq Asim Yadigar birliyin sədri kimi ədəbi qüvvələrə həm rəhbərlik etmiş, həm də onların müxtəlif məzmunlu kitablarına ön sözlər yazmışdır. Bu baxımdan onun Əməkdar jurnalist, nasir Hüseyn Əsgərovun “Aylı bir gecə” kitabına yazdığı “Bu kitabı oxumağa dəyər” adlı ön sözü, şair Səhləbin “Dillər gözəli dilim” kitabına yazdığı “Daşlar yalan danışmaz” adlı ön söz, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü Ruhəngizin (Əliyəva) “Səssizliyin səsi” kitabına yazdığı ön söz, şair Vaqif Məmmədov haqqında “Dolğun misralar sorağında”, vətənpərvər şair Elxan Yurdoğlunun “Qızlar gözlərində sevgi gəzdirir” adlı ilk kitabına “Yolun uğurlu olsun” adlı ön sözü, İbrahim Yusifoğlunun “Dərdlərin belimi əydi, ay vətən” kitabı haqqında qələmə aldığı “Öz ilməsi, öz naxışı olan şair” reseziyası və s. yazıları diqqətəlayiqdir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ramiz Qasımlının “Erməni uydurmaları və cinayətlərini ifşa edən kitab”, “Xalqına xidmətə həsr olunan alim ömrü”, “İslam Səfərli yaradıcılığının poetik qüdrəti”, “Çağdaş ədəbi prosesdə vətən və insan taleyinin bədii təəcəssümü” və s. reseziya və məqalələri və “Naxçıvan ədəbi mühiti: problemlər, perspektivlər” kitabında yer almış “Milli yaddaşın məhək daşı: Məmməd Araz”, “Poetik qüdrətli İslam Səfərli yaradıcılığı”, “Müasir Naxçıvan poeziyasında vətən və insan taleyinin bədii təəcəssümü”, “Naxçıvanda quruculuq və ədəbi proses”, “Naxçıvanda bədii nəsr: inkişafı, problemləri və perspektivləri” məqalələri, bu il işıq üzü görmüş “Milli yaddaşın məhək daşı: Xalq şairi Məmməd Araz” monoqrafiyası və dövrü mətbuatda dərc olunan publisistik məqalə və reseziyaları müasir ədəbi prosesin təhlili baxımından özünəməxsusluğu ilə seçilir.

Bundan əlavə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Xanəli Kərimlinin Vaqif Məmmədov haqqında “Zamanın və sözün rəngi”, filologiya üzrə elmlər doktoru Həmid Arzulunun şair, nasir və publisist Fərəc Fərəcovun hekayələri haqqında yazdığı “Mürəkkəb yazmaq asandır, sadə yazmaq çətin” adlı ön sözü, şair Xanəli Kərimli haqqında “Bu da bir nağıldı” kitabının müəllifi şair Xanəli Kərimliyə”, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent İman Cəfərlinin şair Vaqif Məmmədov haqqında yazdığı “Şairin Şərq-Qərb səyahətnaməsi” ön sözü, Qafar Qəribin Lütfiyyə Əsgərzadənin “Mənə elə gəlir ki, ...” kitabına yazdığı “Özü kimi düşünən, özü kimi danışan, özü kimi yazan şairə Lütfiyyə Əsgərzadə” adlı ön sözü, Həmid Arzulunun eyniadlı romanı haqqında qələmə aldığı “Qaçaq Quşdan haqqında roman” məqalələri, Həmid Arzulunun Bəxtiyar Əsgərovun “Sevgi qatırı” şeirlər kitabı haqqındakı düşüncələri, Elbəyi Maqsudovun Xanəli Kərimlinin kitabı haqqındakı “Ay işığı”ndan başlanan yol” reseziyası, Həsən Valehin Rasim Gənzəlinin eyniadlı romanı haqqındakı “Qanlı çay” kitabı, yaxud poladı mat qoyan iradə” reseziyası, Günay Təvəkkülqızının Qafar Qəribin “Gözlərsən mənə” kitabı haqqında yazdığı “Tələbə şairin ilk kitabı”, Aygün Orucovanın “Xalqa inam və bütövlük nümunəsi” (Şair Xanəli Kərimlinin 67 illik yubileyinə), “Sədərək harayı və Xatın harayının bədii inikası”, “Dəniz də nigaran, sən də nigaran” (Şair Vaqif Məmmədov haqqında) və s. məqaləsi və bunun kimi onlarla, yüzlərlə məqalə mətbuatda yer alan və ayrı-ayrı sənətkarlar və bədii əsərlərin yer aldığı kitablar haqqında nəşr etdirdiyi məqalələrdən sadəcə bir qismidir. Bu məqalələr sırasına Akif Axundovun “Naxçıvan ədəbi mühitindən səhifələr” silsiləsindən olan bir neçə yazısının və Elxan Yurdoğlunun “Ədəbiyyatın

ən böyük məsuliyyəti”, “Naxçıvanda ədəbi tənqid niyə yoxdur” məqalələrinin də adlarını xüsusi olaraq qeyd etməyə ehtiyac var.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Xanəli Kərimlinin tənqidçi Əbülfəz Əzimlinin eyniadlı monoqrafiyası haqqında yazdığı “Yeni dövr tənqidi və tənqid” məqaləsi tənqidçi alim haqqında ümumiləşmiş fikirlərin cəmi kimi qeyd oluna bilər. Həmin məqaləsində Xanəli Kərimli yeni dövr tənqidçisinin necə olması məsələsinə toxunaraq yazır: “Ə.Əzimlinin “Yeni dövr tənqidi və tənqid” adlı monoqrafiyası böyük ənənəyə malik olan Azərbaycan tənqid-şünaslığında hər cür epiqonçuluqdan uzaq, tamamilə yeni nəfəsin, yeni səsin təzahürü kimi diqqəti cəlb etməkdədir” [9, s. 4].

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, müstəqillik illərində Naxçıvan ədəbi mühitinin ədəbi tənqid sahəsi və onun müxtəlif janrları bu dövrün tanınmış ədəbiyyatşünasları və dilşünasları, ədib və publisistləri tərəfindən yeni dövrün və azadlığın verdiyi imkanlar çərçivəsində və müasirlik, bədiilik baxımından saf-çürük edilmiş, ədəbi tənqidin nöqsan və qüsurları göstərən əsərləri kəmiyyət baxımından çox olmasa da, diqqəti cəlb edən nümunələr kifayət qədərdir. Müasir dövrdə daha çox ədəbi tənqidin obyektiv münasibət bildirməməsindən bir çox gileylər olur ki, bunlardan tanınmış tənqidçi İradə Musayevanın belə bir qənaətini xatırlatmaq istəyirəm: “Mən heç vaxt Azərbaycan ədəbi tənqidinin “pik” həddini görmədim. Tənqidin intibah dövrü olmadı bizdə. Tək-tək imzalar oldu, amma dövr, mərhələ olmadı... [10]. Bütün yuxarıda qeyd etdiyimiz tədqiqatlar onu göstərir ki, Naxçıvan ədəbi mühitinin ədəbi tənqid sahəsi intibah dövrünü yaşayıb-yaşamamasından asılı olmayaraq, müstəqillik illərində də daim diqqət mərkəzində saxlanılmış, dəyərli əsərlər qələmə alınmışdır. 2012-ci ildə Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin keçirilən konfransında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin Yazıçılar Birliyinə muxtar respublikada ədəbi prosesin və bədii yaradıcılıq işinin gücləndirilməsi, bədii tərcümənin, uşaq ədəbiyyatının və dramaturgiyanın inkişaf etdirilməsi, eləcə də kitab müzakirələrinin təşkili ilə bağlı verdiyi tapşırıqlardan sonra ötən 8 ildə bu istiqamətlərdə və ədəbi tənqid sahəsində bir sıra işlər görülmüşdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu Y. Seçilmiş əsərləri: 3 cildə, I c., Naxçıvan – yurdum mənim. Naxçıvan: Əcəmi, 2013, 312 s.
2. Axundlu Y. Seçilmiş əsərləri: 3 cildə, III c., Müstəqillik uğrunda mübarizə və Qarabağ fitnəkarlığı. Naxçıvan: Əcəmi, 2013, 312 s.
3. Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov: taleyi və sənəti. Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 208 s.
4. Anadolu və Rumelidən əsintilər: Almanax / Tərtib edənlər İslam Beytullah Erdi və Vaqif Məmmədov. Bakı: Şirvanəşr, 2006, 120 s.
5. Həbibbəyli İ. Nuhçıxandan Naxçıvana. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 846 s.
6. Həşimli H. Avropa ədəbi janrları çağdaş ədəbiyyatımızda // Naxçıvan. İctimai və humanitar elmlər seriyası, 2001, № 3.
7. Həşimli H. Azərbaycan poeziyasında elegiya // Filologiya məsələləri, Bakı, 2007, № 2.
8. a) Xəlilov F. Naxçıvanın elmi, ədəbi və mədəni mühiti: tədqiqlər. I kitab, Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 248 s.
b) Xəlilov F. Naxçıvanın elmi, ədəbi və mədəni mühiti: tədqiqlər. II kitab, Naxçıvan: Əcəmi, 2019, 200 s.

9. Kərimli X. Yeni dövr tənqidi və ədəbi tənqid. “Şərq qapısı” qəz., 2001, 07 avqust.

10. Musayeva İ. Bizdə tənqidin intibah dövrü olmadı / <https://axar.az/news/kult/63633.html>

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: orujovaaygun82@gmail.com

Aygun Orujova

LITERARY CRITICISM IN THE NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT OF THE INDEPENDENCE PERIOD

As in previous years, the Nakhchivan literary environment contributed to enriching various fields of fiction in terms of genre, subject, and content in the years of Azerbaijan's independence. Thanks to the opportunities provided by the period of independence, the field of literary criticism in Nakhchivan has also built its demands on protecting nationality, patriotism, humanity, social content, and, most importantly, the primary art conditions. During this period, we come across articles, reviews, books, and monographs expressing an attitude, praise, and criticism of the modern literary process in the works of well-known literary critics, linguists, writers, publicists, and journalists.

Keywords: *review, literary criticism, genre, critic, art.*

Айгюн Оруджева

ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА В ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ НАХЧЫВАНА ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

Нахчыванская литературная среда, подарившая азербайджанской и мировой литературе яркие образы, как в предыдущие годы, так и в годы обретения Азербайджаном независимости, внесла свой вклад в обогащение различных областей художественной литературы с точки зрения жанра, тематики и содержания. Благодаря возможностям, предоставляемым в период независимости, область литературной критики в Нахчыване также основывала свои требования к художественной литературе на сохранении национального, патриотического, гуманистического и общественного содержания и, самое главное, основных условий искусства. В этот период в творчестве известных литературоведов, лингвистов, писателей, публицистов и журналистов мы встречаем статьи, рецензии, книги и монографии, выражающие отношение, похвалу и критику к современному литературному процессу.

Ключевые слова: *рецензия, литературная критика, жанр, критик, художественность.*

(Filologiya üzrə elmlər doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən çapa təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 25.02.2020

Son variant 01.03.2021